

Puutarhoja, historiaa

Kaiken kartanotutkimuksen A ja O, Otto Brunnerin *Adeliges Landleben und europäischer Geist* vuodelta 1949 käsittelee nimellisesti 1600-luvun aatelismiehen maailmaa, mutta kirjan nimike sisältää neljä avainsanaa: aateli, maalaiselämä, Eurooppa, ja *Geist* - ”henki”, tai ehkä pikemminkin aatemaailma. Suomen puutarhojen historiassa ovat tunnistettavissa samat, aikojen kuluessa muuttuneet perustekijät. Täällä ei ollut kuninkaiden tai ruhtinaiden puutarhoja. 1800-luvun kuluessa aatelin rinnalle tosin tulivat vähitellen kauppa- ja sivistysporvaristo, kaupunkiyhteisötkin.

Puutarha on aina sekä konkreettinen työkohde että mielikuvituksen ja toiveiden maailma: hyvin palanutta lantaa ja runoutta tarvitaan samaan aikaan. Kun käytännön viljelyaspekti tai ruokavarastojen taloudellinen vyöhyte sivuutetaan, niin vastaan tulevat puutarhataiteen teoria ja historia. Historiallinen puutarha on taideteos ja sellaisenaan ymmärrettävissä. Sillä on oma henkilö- ja tapahtumahistoriansa, muoto-oppinsa, oma kehityshistoriansa ja omat aikalaisensa vertailukohteina. Mutta se on polynomien, se on myös oma toisen tai kolmannen asteen yhtälönsä, jossa on tunnettuja ja tuntemattomia vakioita ja muuttujia. Näiden x- ja y-tekijöiden tunnistaminen ja yhtälön ratkaiseminen on tutkijan tehtävä.

Jos puutarha, tyyliopillisesti ranskalainen, hollantilainen, englantilainen tai minkä muotoinen tahansa, käsitetään taideteoksena, niin tutkimuksen kohde jakautuu kahtia. Toisaalta sitä ovat luooneet tekijät - omistajat, suunnittelijat, käytännön ihmiset - toisaalta itse maastossa oleva kokonaisuus. Miten näitä kaikkia voidaan ymmärtää, ja syntykö puutarhataide sen tekijöistä vai lopputuloksesta käsin? Puutarhahistorian toisen,

ei-faktologisen asteen määrittelevät lukuisat muuttuvat taustatekijät. 1700-luvun loppupuolen ja 1800-luvun alun maisemapuutarha on tässä suhteessa kiitollisimpia tutkimuskohteita. Se oli nimenomaan *terre d'expériences* ja *pays d'illusion*, käytännön kokemusten viljelysmä ja mielikuvituksen, illuusioiden toivemaa.

Omistajien ja suunnittelijoiden tietojen tai tietoisuuden horisontti oli ratkaiseva muuttaessa luonnonmaisemaa puutarhataiteen maisemakuvaksi. Mitä haluttiin ja miksi? Taustalla olivat 1700-luvun kulttuurin koko ensyklopedinen kirjo: pastoraalit ja maalaiselämää ihannoiva kirjallisuus antiikista moderniin, maalaustaide, mytologian ja historian teemat, filosofia, valtio-oppi ja kansantalous, moraali, uskonto, luonnontunne, *sentiment de la nature*.

Luonnonmukainen englantilainen puutarha oli vapaan yhteiskuntajärjestelmän tunnuskuva, vastakohtanaan absolutistinen, geometrinen ja hallitsijakeskeinen ranskalainen Versailles. Maatalousopin ja fysiokratian opit muuttuivat agromaniaksi ja puutarhoissa plantomaniaksi. Valtiooppi ja yhteiskuntafilosofia hakivat vaihtoehtoja Euroopan ulkopuolelta. Todistettavasti olikin olemassa ilman kuninkaita, aatelia ja kirkkoa toimeen tulevia yhteisöjä. Todistuskappaleiksi puistoihin pystytettiin etelämeren Tahiti-majoja ja kiinalaisia teepaviljonkeja. Euroopan historiassa voitiin mennä taaksepäin ajassa, Egyptiin, Kreikan ja Rooman hyveisiin tai keskiajan ritari- ja ristiretkimailmaan. Pyramidit, klassiset temppelit tai goottilaiset rauniot olivat kulttuurien nousun ja tuhon muistomerkkejä.

Erilliset muistomerkit toivat näkyville omistajien sukuhistorian ja sen yhteydet todellisiin tai mielikuvituksen henkilöihin. Puutarhojen

sanoma suuntautui sisäänpäin, oman perheen historian lujittamiseen ja samalla ulospäin, eräänlaiseksi vierailijoille tarkoitetuksi sarjakuvateokseksi. Menneiden sukupolvien kunniaa ja mainetta siirrettiin näkyvästi jälkipolville niin muotokuvagallerioissa kuin puutarhojen muistomerkeissä ja hautapatsaissa.

1700-luvun uutuuksia olivat tunnetilojen ja mielenliikutusten hyväksyminen kauneuselämysten osatekijöinä. Rousseau'n yksinäinen vaeltaja, *promeneur solitaire*, oli puutarhaestetiikan uusi perushahmo. Vaeltaja saattoi kulkea alati muuttuvassa kokonaistaideteoksessa vuorokauden ja vuoden eri aikoina, vuosikymmentenkin mittaan. Luonto järjesti oman hitaasti jatkuvan näytelmänsä, johon kuului elämyksiä kaikille aisteille: lintujen laulua, purojen solinaa, puiden havinaa – kuten 1700-luvun oopperoiden libretoissa. Sanottiinkin että maisemapuutarha oli ”musiikkia silmille”. Puutarha- ja vuodenaikarunous toi mukanaan omat sanalliset muistomerkkinsä ja vertailukohteensa, antiikin paimentolaisidyllit herätettiin uudelleen eloon. Tunne- ja aistiherkkyys luonnon ja taiteen keinoin rakennetun uuden todellisuuden äärellä syvensi vaikutelmia – *sense and sensibility*.

Puutarhahistorian tutkimuksen lähtökohtana tulisi olla se konkreettinen, esteettinen ja aatteellinen kokonaisuus, johon puutarha kulloinkin liittyi. Tämä kokonaisuus ulottui lähtökohtaisesti kansallisten ja poliittisten rajojen yli ja kiteytyi puutarhataideteoksen tekijöihin ja heidän maailmaansa. Puutarhoista tuli heidän mielenmaisemansa projektoita, joiden teemat ja mielikuvat olivat peräisin heidän kirjastoistaan, taidekokoelmistaan, muistoistaan ja kokemuksistaan kotona

ja vieraisissa maissa – poissa olevasta tehtiin läsnä olevaa.

Intohimoinen puutarhaviljelijä, kirjailija Alexander Pope korosti ”paikan hengen”, *genius of place*, kokonaisuutta ohjaavana tekijänä. Paikan henki ja paikallisväri, *couleur locale* oli määrittävissä Euroopan kulttuurin maantieteessä ilman kansakuntien ja valtakuntien rajoja. Aatelissäätö, sen koko ympäristö ja käyttäytymiskaavat olivat koko maanosan peittävän verkoston osia, usein todellisen, mutta yhtä usein taiteen ja kirjallisuuden keinoin kuvitellun kokonaisuuden puitteissa.

Alussa mainitun Otto Brunnerin kovastikin arvosteltu maanomistuksen selityskaavio kulkee nimellä ”Das ganze Haus”. Sen mukaan kartano on käsitettävä laajassa mielessä taloudellisena, sosiaalisena, oikeudellisena, aatteellisena ja myös ulkoisilta puitteiltaan järjestettynä yhteisönä, joka toimii säädynmukaisen isäntävallan ohjauksessa.

Puutarhahistoriallinen kokonaisajattelu ottaa huomioon ”koko talon”: omistajan kirjalliset ja taiteelliset harrastukset, oppineisuuden, sukuhistorian, elämäkertatiedot ja kokemukset, muodinmukaisuudet ja yhteydet, suunnittelijat, taiteelliset tavoitteet ja taloudelliset-käytännölliset resurssit. Puutarhahistorian kohteena on oma, erityinen luonnon ja taiteen keinoin rakennettu, muuttuva universumi. Tämän kokonaisuuden osia ja Suomessakin säilyneitä esimerkkejä tutkija voi ymmärtää paremmin jäsentelemällä tutkimusongelmien tasoja siten, että ne vastaavat mahdollisimman läheisesti puutarhojen historiallista tilannehorisonttia. Aikakauden vakiot ja tuntemattomat muuttajat hahmottuvat, tämän erityisen maisemataiteen teoksen ja sen tekijöiden muodostama yhtälö avautuu.

Rainer Knapas, FT h.c.
Helsingin yliopisto